

HANA REICHOVÁ

VYJADŘOVÁNÍ MÍRY JISTOTY V LATINĚ

Rozbor latinských výrazových prostředků jistotní modality, o něž jsme se pokusili ve SPFFBU E 25 (1980), 249—262, obsahoval prostý výčet těchto prostředků, bez rozlišení míry jistoty, která se pod tím či oním výrazovým prostředkem skrývá. V tomto příspěvku se ohceme pokusit o analýzu míry jistoty obsažené v jednotlivých výrazových prostředcích a o jejich zařazení na číselnou osu směřující od stoprocentní jistoty (*scio, certum est*) přes vyjadřovací prostředky nižší míry jistoty (*non dubito, non est dubium; mihi persuasum est; credo, puto, arbitror; opinor, suspicor*) až k jistotě nulové (*nescio*). Touto problematikou se nejnověji zabývá M. Grepl ve své práci Komunikativně-pragmatické složky výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV, Brno 1979, a v jeho jistotní škále figurují tyto hlavní hodnoty s odpovídajícími významovými odstíny:

- a) jistota („jsem si jist“, „vím“);
- b) přesvědčení („jsem přesvědčen“);
- c) předpoklad, domněnka, možnost („předpokládám“, „je pravděpodobné“, „domnívám se“, „zdá se mi“, „je možné“);
- d) pochybnost („pochybuji“).

Podle názoru M. Grepla je uvedená škála různých stupňů jistoty mluvčího, kterou si lze představit jako postupný sled bodů na vertikální ose, symetricky rozložena kolem osy horizontální, která prochází „středovou“ neboli padesáti-procentní hodnotou „možnost“. Analogická klasifikace těchto základních jistotních hodnot může být vděčným polem pro důkladnější lingvistickou analýzu i v latině. Přistupujeme k ní jednak na základě excerpt z latinských originálů¹, jednak za pomoci přídatného materiálu vybraného z latinských slovníků.

I v tomto příspěvku se přidržujeme základního členění výrazových prostředků podle toho, zda je v nich jistotní postoj mluvčího signalizován pomocí predikátoru či nepredikátoricky.² Predikátorický způsob vyjádření představují souvětne dvousložkové výpovědi se slovesným predikátorem v první části (slovesa typu *scio, puto* v 1. os. sg. nebo pl. prez., neosobní tvary typu *certum*

¹ Cicero, In Catilinam I a IV; Pro A. Licinio Archia poeta; Orationes in Verrem, lib. IV, kap. 1—19; Epistulae (Ep. ad Att. VII, 3, 11; VIII 3; Ep. ad Q. fratrem I, 1); Plinius, Epistularum libri novem (III 5, 16; VI 16, 20; IX 6; X 1, 2, 37, 38, 96, 97); Tacitus, Annales, lib. IV; Petronius, Satirikon, kap. 37—52; Plautus, Aulularia.

² H. Reichová, Výrazové prostředky jistotní modalit v latině, SPFFBU E 25 (1980), 249nn.

est ve 3. os. sg., příp. v latině i osobní pasivní tvary sloves *dicor, videor, putor*) a s vedlejší větou, infinitivní vazbou nebo dějovým substantivem v druhé části výpovědi. V případě nepredikatorické signalizace je postoj mluvčího vyjádřen přímo ve struktuře výpovědi pomocí výrazových prostředků lexikálních (pádové a předložkové vazby, vsuvky, modální částice, modální slovesa), gramatických (futurum, konjunktiv potentialis), příp. pomocí slovosledu a intonace. Příkladem nepredikatorického způsobu vyjádření je věta „*Prijeđe asi brzy — Moz fortasse veniet*“ proti predikatorickému „*Myslím, že přijde brzy — Puto eum mox venturum esse*“.

V rámci predikatorického způsobu vyjadřování jsme se navíc pokusili rozlišit výrazové prostředky ve formě neosobní (např. *certum est, verisimile est, opinio est*) od výrazových prostředků ve formě osobní (např. *certo scio, non dubito, existimo, puto*); v rámci nepredikatorického způsobu vyjadřování pak pozorujeme určitý rozdíl mezi modálními adverbii a částicemi (např. *certo, liquido, fortasse*) a mezi významově omezovacím charakterem slovesných anominálních vsuvek (např. *ut scio, ut opinor, ut credo*).

A. Plná, stoprocentní jistota

A. 1. PLNÁ, STOPROCENTNÍ JISTOTA BEZ OMEZENÍ — VĚDĚNÍ

Význam „vím“ v sobě obsahuje naprosté a bezvýhradné přesvědčení mluvčího o platnosti obsahu výpovědi. V rovině nepredikatorické je tato kategorie zásadně vyjadřována bezpříznakově: *Erras*. (Mýlíš se.)

A. 1. 1. Vyjádření predikatorickými výrazovými prostředky

A.1.1.1. Forma neosobní: *certum est te errare* (je jisté, zaručené, nesporné, že se mýlíš), *compertum mihi est te errare* (mám zjištěno, vím jistě, že se mýlíš).

A.1.1.2. Forma osobní: *scio te errare* (vím, že se mýlíš), *compertum habeo te errare* (mám zjištěno, jistě vím, že se mýlíš).

Petron., Sat. 47: *Multos scio sic perisse*. (Vím, že mnoho lidí tak přišlo o život.)

Zajímavou modifikací plné jistoty v rovině predikatorické jsou příklady typu *Certo (bene) scio te errare*. (Určitě vím, že se mýlíš.) Takové případy na první pohled vyvolávají dojem, že stojí ve významovém žebříčku ještě výše než výrazy plné jistoty, že tedy plnou jistotu dále zesilují. Ve skutečnosti je toto zesílení subjektivní a probíhá pouze v rovině stylistické. Srov. např.

Cic., Ep. ad Q. fr. I, 1, 10: *Quem certo scio ita laborare de existimatione sua*. (Vím bezpečně, jak se stará o své dobré jméno.)

A. 1. 2. Vyjádření nepredikatorickými výrazovými prostředky

Pouze bezpříznakově: *Erras*. (Mýlíš se.)

Naproti tomu výpovědi typu *certo erras* (určitě, jistě se mýlíš) znamenají již jistotu s náznakem omezení (viz níže A.2.), která má zhruba jistotní hodnotu predikatorického *non dubito, quin erres* (nepochybuji, že se mýlíš): protože si mluvčí není svým tvrzením zcela jist, musí sám sebe přesvědčovat používáním „sebeujišťovacího“ *certo, non dubito, quin* apod.

A. 2. JISTOTA S NÁZNAKEM OMEZENÍ — NEPOCHYBOVÁNÍ

A.2.1. Vyjádření predikatorickými výrazovými prostředky

A.2.1.1. Forma neosobní: *non est dubium, quin erres* (není pochyb, že se mýlíš), *non est dubitandum, quin erres* (nelze pochybovat o tom, že se mýlíš); *fieri non potest, ut non (quin) erres* (nemůže se stát, aby ses nemýlil = určitě se mýlíš, jsem zcela přesvědčen, že se mýlíš).

Míra jistoty obsažená v těchto spojeních je jen formálně stoprocentní, ze zdvojeného záporu a souvětného opisu vyplývá snaha mluvčího přesvědčit, že on má pravdu, ale zároveň i mírná nejistota o plné, stoprocentní platnosti výroku, např.:

Cic., In Verr. II, 190: *Fieri non potest, ut eum tu in provincia tua non cognoveris.* (Nemůže se stát, abys ho ... neznal = určitě jsi ho ve své provincii poznal.)

A.2.1.2. Forma osobní: *non dubito, quin erres* (nepochybuji, že se mýlíš).

A.2.2. Vyjádření nepredikatorickými výrazovými prostředky

A.2.2.1. Pomocí modálních adverbii: *certe, profecto, liquido erras* (určitě nesporně, zaručeně se mýlíš).

Cic., In Cat. IV, 10, 21: *Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae ...* (Bude zajisté mezi chválami těchto mužů kousek místečka i pro naši slávu.)

Poznamenejme ovšem, že tyto modální částice jsou polyfunkční a neslouží vždy jen k vyjádření postojů jistotně modalitních.³ Do oblasti jistotní modality je zahrnujeme v těch případech, kdy pro ně můžeme použít synonym pravděpodobně, bezpochyby, nepochybně.

A.2.2.2. Pomocí slovesných a nominálních vsuvek: *sine dubio, procul dubio, sine ulla dubitatione erras* (nepochybně, bezpochyby se mýlíš), *ut scio erras* (mýlíš se, jak vím).

B. Přesvědčení o jistotě, obecné mínění

B.1. VYJADŘENÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

B.1.1. Forma neosobní: *communis est opinio te errare* (panuje všeobecný názor, přesvědčení, že se mýlíš), *mihi persuasum est te errare* (jsem přesvědčen, že se mýlíš), *omnibus persuasum est te errare* (všichni jsou přesvědčeni, že se mýlíš).

Cic., Ad fam. XI, 9: *Persuasissimum mihi est Lepidum recte facturum numquam.* (Jsem pevně přesvědčen o tom, že Lepidus se nikdy nezachová správně.)

B.1.2. Forma osobní: *mihi persuasi, mihi persuadeo, persuasum habeo te errare* (jsem přesvědčen o tom, že se mýlíš); a spíše sub B než sub A patří

³ S. Žaža, K podstatě modalnosti, Otázky slovanské syntaxe III, Brno 1973, str. 36 a 38; M. Čejka, Postavení jistotní modality ve struktuře výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV, Brno 1979.

i výpověď typu *pro certo habeo te errare* (mám, pokládám za jisté, že se mylíš), která obsahuje méně jistoty než *certum est te errare* nebo *comper-tum habeo te erare*.

C. Velmi vysoký stupeň jistoty — vysoká pravděpodobnost (s využitím superlativů adjektiv a adverbí)

C.1. VYJÁDŘENÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

C.1.1. Pouze forma neosobní: *verisimillimum est, proxime ad verum accedit, vero proximum est te errare* (je velmi pravděpodobné, že se mylíš).

C.2. VYJÁDŘENÍ NEPREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

C.2.1. Pomocí modálních adverbí: *verisimillime erras* (velmi pravděpodobně se mylíš).

D. Vysoký stupeň jistoty

Ve skupině D, kterou dále členíme na tři oddíly, je soustředěno velké množství výrazových prostředků s kolísající mírou jistoty. Jen těžko lze jednoznačně rozhodnout, která z podskupin obsahuje prostředky s vyšší nebo naopak s nižší mírou přesvědčení mluvčího o platnosti výpovědi. K charakterizaci více či méně rozdílných stupňů jistoty používali těchto výrazových prostředků již sami antičtí autoři a k dalšímu významovému posunu a subjektivizaci dochází nebo může dojít i v jednotlivých překladech. Proto v tomto případě označení podskupin D.1., D.2. a D.3. nevyjadřuje klesající tendenci na jistotní škále, jak tomu bylo u skupin předcházejících, nýbrž má pouze funkci formálního rozdělení a slouží k rozlišení jednotlivých subkategorí.

D.1. ZJEVNOST, ZŘEJMOST

D.1.1. Vyjádření predikatorickými výrazovými prostředky

D.1.1.1. Forma neosobní: *apparet (patet, apertum est, manifestum est) te errare* (je zřejmé, zjevné, že se mylíš), *(mihi) videtur te errare* (ukazuje se, zdá se (mi), že se mylíš).

D.1.1.2. Forma osobní (zpravidla s predikatorickým slovesem v osobním pasivním tvaru): *videris errare* (zdá se, že se mylíš).

Míra jistoty u výrazů *mihi videtur* a *videor* se pohybuje od poměrně silného jistotního významu „ukazuje se, že“, „očividně“, „zřejmě“ přes výrazy jako „zdá se mi, že“, „myslím, soudím, mám za to, že“ až k poměrně malé míře jistoty vyjádřené např. výrazem „snad“. V našich excerptech je pro překlad těchto vazeb dosti často použito českého výrazu „zřejmě“, např.

Plin., Ep. X, 37, 2: *Ipse perveni ad fontem purissimum, ex quo videtur aqua deberé perduci, sicut initio temptaturum erat.* (Já sám jsem přišel

na průzračně čistý pramen, z něhož by se voda musela zřejmě vést na vysokých obloucích tak, jak se o to pokoušeli zpočátku.)

Ve většině excerpovaných případů slouží však jako ekvivalent pro uvedený výrazový prostředek indiferentnější a slabší české „zdá se“, např.

Cic., Ep. ad Q. fr. I, 1, 20: *Ac mihi quidem videtur non sane magna varietas esse negotiorum in administranda Asia ...* (Mně se však zdá, že při správě Asie není příliš velká pestrost úkolů ...)

Podstatně nižší míra jistoty vyplývá z českého překladu následujícího místa: Cic., In Cat. I, 1, 2: *...nos, fortes viri, satis facere rei publicae videmur.* (My, stateční mužové, děláme snad dost pro republiku.)

D.1.2. Vyjádření nepredikatorickými výrazovými prostředky

D.1.2.1. Pomocí modálních adverbů: *videlicet, evidenter, manifesto erras* (zjevně, zřejmě, patrně se mýlíš).

Např. Cic., In Cat. I, 8, 21: *...neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara.* (...a to nejen senátoři, jejichž autorita je ti zřejmě drahá.)

D.1.2.2. Pomocí slovesných a nominálních vsuvek: *erras, ut video* (mýlíš se, jak vidím), *erras, ut mihi videtur* (mýlíš se, jak se mně zdá; podle mého soudu se mýlíš), *erras, ut videtur* (jak se zdá, mýlíš se; zřejmě se mýlíš).

Např. Plin., Ep. X, 37, 2: *Aliqua pars, ut mihi videtur, testaceo opere agenda erit.* (Určitá část vodovodu by mohla být podle mého soudu zbudována z cihel.)

D.2. JISTOTNÍ TVRZENÍ S MOMENTEM VŮLE

D.2.1. Vyjádření predikatorickým výrazovými prostředky

D.2.1.1. Forma osobní: Do této skupiny patří především slovesa s momentem vůle, tj. s významem „domnívám se a zároveň chci, aby tomu tak bylo“. Typickým příkladem může být sloveso *volo*, které ve svém primárním významu znamená „chtít, žádat“, ale v určitých souvislostech ho může být použito i jako synonyma pro „chtít, aby něco bylo uznáno, tvrdit, mít za to, mnit, soudit“, např. *Plato deum sine corpore esse vult* Cic. (Plato má za to, že bůh nemá tělo.)

Podobné uplatnění jako *volo* mohou mít v jistotní škále i slovesa *affirmo, confirmo, pono a statuo*, kterým v takových případech v češtině zpravidla odpovídají výrazy „ujišťovat, soudit, tvrdit, mnit“.

D.3. JISTOTNÍ TVRZENÍ S MOMENTEM VÍRY

D.3.1. Vyjádření predikatorickými výrazovými prostředky

D.3.1.1. Forma osobní: *confido, credo te errare* (pevně věřím, pevně doufám, věřím, myslím, že se mýlíš).

Zdá se, že mezi těmito slovesy stojí v hodnotové stupnici nejvýše sloveso *confido*, kterému ve slovnících odpovídají ekvivalenty „pevně věřit, pevně doufat“, např.

Cic., In Cat. I, 9, 24: *...a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram.* (...ona stří-

brná orlice, jež, jak pevně doufám, přivede tebe i všechny tvé přívržence do záhuby.)

Význam slovesa *confido* je v tomto případě posílen i kontextově (naléhavost obžaloby a přesvědčení o neúspěchu spiknutí) a vyjadřuje zároveň vysoký stupeň přesvědčení. Dodejme, že při použití mimo infinitivní vazbu nabývá někdy sloveso *confido* dokonce významu „být si něčím jist“ (např. ve spojení s předložkou *de*: *confido de salute urbis* Caes. — jsem si jist záchranou města).

Na různých stupních v jistotní škále může stát i sloveso *credo*. Ve většině našich excerpt mu v českém textu odpovídají výrazy „zřejmě“, příp. „pravděpodobně, asi“. Např.

Plaut., Aul. IV, 7, 700: *Deos credo voluisse: nam ni vellent, non fieret, scio.* (Zřejmě to chtěli bozi, sic by se to určitě nestalo.)

Plaut., Aul. V, 1, 773: *Credo ego illum, ut iussi, eampse anum adisse, huius nutricem virginis.* (Asi byl u té staré chůvy. Jistě, vždyť jsem si to také přál.)

Na jiném místě v Plautově *Aulularii* je v latinském *credo* naopak obsažen vysoký stupeň jistoty, který se blíží významu „jsem přesvědčen“:

Plaut., Aul. III, 9, 426: *Credo ego, edepol, illi mercedem gallo pollicitos cocos, si id palam fecisset.* (Sázím se, že kohoutovi slíbili ti kuchaři odměnu, když najde poklad.)

Tyto významové rozdíly jsou ještě markantnější v případech, kdy se *credo* v našich excerptech objevuje jako vsuvka ve formě věty hlavní. Pouze v jediném z těchto případů bylo v českém překladu použito výrazu „věřím“ (Cic., *Pro Arch.* 10, 25). Běžnějšími ekvivalenty pro toto vsunutě latinské *credo* bývají výrazy a obraty „myslím, asi, podle mého názoru“; setkáváme se však i s jistotně zdůrazněným „určitě, jistě“ anebo naopak zase s podstatně slabším „snad“:

Plaut., Aul. IV, 3, 620: *Credo, eferet iam secum, et mutabit locum.* (Jistě si zlato odnese a schová je na jiné místo.)

Cic., *Pro Arch.* 10, 25: *Sulla cum Hispanos donaret, credo, hunc petentem repudiasset.* (Když Sulla obdarovával Hispance, byl by snad odmítl Archiu, kdyby o ně žádal?)

Tyto poměrně značné rozdíly v českém (ale např. i německém) převodu latinského *credo* poskytují podnět k úvaze, zda mezi latinským *credo*, českým *věřím* a německým *glauben* neexistuje rozdíl v míře jistoty, kterou každé jednotlivé z těchto sloves vyjadřuje. Na základě konfrontace excerptovaných latinských míst a jejich českých a německých překladů docházíme k závěru, že z těchto tří sloves vyjadřuje nejvyšší míru jistoty české „věřím.“ V latině se původní význam slovesa *credo* v některých případech stírá a sklesává na úroveň sloves myšlení s momentem rozumové úvahy, kterým bude věnována následující kapitola. Zřetelně nejslabší na jistotní škále je však německé „glauben“, jež se v našich excerptech objevuje téměř výhradně jako překladový ekvivalent latinských sloves *puto* a *opinor*, tedy sloves s menší mírou jistoty, než která je obsažena v českém *věřím* (a u celé řady dokladů i v latinském *credo*).

D.3.2. Vyjádření nepredikatorickými výrazovými prostředky

D.3.2.1. Pomocí slovesných a nominálních vsuvek: *credo erras, ut credo erras* (mýlíš se, jak věřím); *quo(a)d sciam erras* (pokud snad vím, pokud mohu vědět, mýlíš se).

Vsuvky ve formě věty vedlejší (např. *ut credo*) řadíme z formálních důvodů vždy do stejné kategorie jak se vsuvkou ve formě věty hlavní (*credo*), tak i s predikatorickou vazbou téhož slovesa (*credo* + akus. s inf.), i když je známo, že částice *ut* u vsuvek v podobě vět vedlejších má vždy poněkud omezovací charakter a posunuje tak vazby typu níže na hodnotové stupnici výrazových prostředků jistotní modality.

Vsuvku *quo(a)d sciam* (pokud mohu vědět) zařazujeme sub D.3. a vědomě ji tím oddělujeme od vsuvky *ut scio* (jak vím), jež podle našeho názoru obsahuje podstatně vyšší míru jistoty a tudíž jí přísluší zařazení do vyššího hodnotového stupně (viz A.2.).

E. Značný stupeň jistoty

Tato skupina zaujímá opět poměrně širokou škálu predikatorických i nepredikatorických výrazových prostředků jistotní modality. Ani jejich výskyt, podobně jako tomu bylo u výrazových prostředků skupiny D, není nějak přesněji ohraničený. Mnohé z výrazových prostředků, které zařazujeme do skupiny E, zasahují — nebo za určitých okolností přímo přecházejí — do vyššího či nižšího stupně jistotního vyjadřování. Zvláště nápadně se to projevuje u sloves s momentem rozumové úvahy (např. *censeo*, *puto*, *existimo*, *arbitror*), kterým tu budeme věnovat zvláštní pozornost.

E.1. VYJÁDŘENÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

E.1.1. Forma neosobní: *verisimile (probabile) est te errare* (je pravděpodobné, že se mýlíš).

E.1.2.1. Forma osobní (s predikatorickým slovesem v aktivním tvaru): *intellego; censeo, puto, reor; aestimo, existimo; arbitror, iudico te errare* (domnívám se, míním, soudím, že se mýlíš).

Do této kategorie zařazujeme slovesa s momentem rozumové úvahy, kterým v českých překladech odpovídají nejčastěji výrazy „soudit, myslet, domnívat se, mínit“.

Mezi těmito slovesy je zřejmě nejvyšší míra jistoty obsažena ve slovese *intellego*, jehož primární význam je „rozebírat, vnímat rozumem, poznávat rozumem“, odtud potom „myslet si, představovat si, chápat“. V našich excerptech vyjadřovalo sloveso *intellego* ve všech případech poměrně vysoký, smysly ověřený stupeň jistoty, kterému podle našeho názoru odpovídají výrazy „jak vidím, zjevně“. V českých překladech zůstalo však *intellego* často nevyjádřeno. Překladatelé si asi uvědomovali, že *intellego* tu nemá žádný omezovací nebo znejistovavací charakter. Např.

Cic., Ep. ad Att. VII, 3, 5: Omnes, qui aere alieno premantur, quos plures esse intelligo quam putaram. (Všichni, kteří nevědí pro dluhy kudy kam a jichž je víc, než jsem si myslel.)

Pro srovnání uvedeme i německý překlad, který lépe koresponduje s latinským originálem: Alle, die ihre Schuldenlast drückt und deren Anzahl ist, wie ich merke, grösser, als ich vermutet hätte.

Další skupinu tvoří slovesa *censeo*, *puto* a *reor*, jejichž původní význam byl

„počítat, odhadovat“, odtud potom „odhadovat v mysli, soudit, myslat, domnívat se, věřit, představovat si“. Po stránce jistotní je z těchto sloves nejsilnější *censeo*, jehož význam často odpovídá českému „tvrdím, mám za to“, např. Stoici sapientem semper beatum esse censent — stoikové jsou toho názoru (tvrdí, jsou přesvědčeni o tom), že moudrý člověk je vždy šťasten (Menge—Güthling).

Sloveso *puto* je v našich excerptech jedním z nejméně zastoupených sloves, a to především v Petroniovi a Ciceronových dopisech. Do češtiny je ve většině případů přeloženo slovesem „myslím“. Např.

Petron., Sat. 44: Ita meos fruniscar, ut ego puto omnia illa a diibus fieri.
(Jako že si přeju dožít se radosti na svých dětech, myslím, že to všecko na nás posílá pámbu.)

Obdobné české ekvivalenty („myslit, soudit, domnívat se, mnit“) mívají i slovesa *aestimo* a *existimo*, jejichž původní význam byl „vážit, oceňovat, hodnotit“; srov. např.

Plin., Ep. III, 16, 2: ...quae tibi existimo tam mirabilia legenti fore, quam mihi audienti fuerunt. (Činy, které ti budou myslím připadat stejně obdivuhodné, až je budeš číst, jako připadaly mně, když jsem je poslouchal.)

Totéž v podstatě platí o latinských slovesech *arbitror* a *iudico*, s původním významem „soudit, rozsuzovat“; srov.

Cic., In Verr. IV, 7, 13: Verum tamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimantur. (Myslím však, že vy se musíte dívat na to, jak jsou takové věci ceněny podle soudu odborníků.)

E.1.2.2. Forma osobní (s predikatorickým slovesem v pasivním tvaru): *errare intellegeris, putaris, existimaris, iudicaris* (panuje o tobě domněnka, že chybuješ).

Cic., Pro Arch. 9, 22: ...itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. (Věří se dokonce, že na náhrobku Scipionů byla postavena jeho mramorová socha.)

E.2. VYJÁDRĚNÍ NEPREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

E.2.1. Pomocí modálních adverbíí: *verisimiliter erras* (pravděpodobně se mýlíš a poklasické *probabiliter* se stejným významem).

E.2.2. Pomocí slovesných a nominálních vsuvek: *tu, reor (puto, arbitror), erras* (mýlíš se, soudím); *ut puto (reor, existimo, arbitror), erras* (mýlíš se, jak soudím) — ovšem s částečným posunem na hodnotovém žebříčku směrem k nižší míře jistoty, jak už o tom byla řeč na str. 00; z nominálních vsuvek zvl. *mea sententia, meo arbitrio erras* (podle mého názoru, soudu se mýlíš).

F. Určitý stupeň jistoty — tušení, dohad, domněnka

F.1. VYJÁDŘENÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

- F.1.1. Forma neosobní: *in opinione est, opinio est te errare* (tuší se, je domněnka, že se mylíš).
- F.1.2. Forma osobní: slovesa s momentem smyslového citění, např. *opinor, opinionem habeo; auguror; suspicor, suspicione assequi, suspicionem habeo; conicio, coniecto, coniectura assequor te errare* (tuším, mám tušení, dohaduji se, domýšlím se, že se mylíš).
- Cic., In Verr. IV, 13, 30: ...*quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem.* (Jeden z nich tuším dělal sošky z vosku, druhý je malíř.)

F.2. VYJÁDŘENÍ NEPREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

- F.2.1. Pomocí slovesných a nominálních vsuvek: *mea opinione, ut mea fert opinio erras* (podle mého tušení, dohadu se mylíš), *nisi fallor* (neklamuli se, nemýlím-li se), *si meminī* (pamatují-li se dobře), *quantum opinione auguror erras* (jak, pokud se dohaduji, mylíš se); *tu, opinor (suspisor), erras* (mylíš se, tuším), *ut opinor (suspisor), erras* (mylíš se, jak tuším, jak se domýšlím).
- Vsuvka *opinor* (přip. *ut opinor*), jedna z nejčastěji používaných vsuvek v excerpovaných latinských textech, má nepochybně často vyšší jistotní hodnotu než pouhé tušení a její české ekvivalenty se proto v pojetí českých překladatelů dosti značně různí. Prosté tuším je např. v překladu:

Cic., In Verr. IV, 2, 4: *Idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis.* (Týž umělec tuším vytvořil onoho Kupida, který je v Thespiích.)

Často se však v českém překladu objevují výrazy s vyšší jistotní hodnotou, jako např. poměrně indiferentní „myslím, podle mého názoru“, ale i výraznější „věřím, pokud vím, zřejmě“, např.

Plaut., Aul. IV, 7, 740: *Eam tu respondisti, opinor, meo avunculo.* (Tys ji slíbil, pokud vím, mému strýčkovi.)

G. Stupeň jistoty mírně překračující centrální hodnotu

G.1. VYJÁDŘENÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

- G.1.1. Forma osobní: *nescio an, haud scio an, dubito an erres* (nevím, snad se mylíš, možná, že se mylíš), *vereor (timeo) ne erres* (bojím se, aby ses nemýlil = snad, asi se mylíš).
- Uvedená slovesa s momentem obavy (*vereor a timeo*) vyjadřují mírně nadpolarizační jistotu, o čemž svědčí prokazatelný rozdíl mezi větami *vereor ne veniat* (bojím se, aby nepřišel = asi přijde) a *vereor ne non (ut) veniat* (bojím se, aby přišel = asi nepřijde), srov. F. Novotný, Základní mluvnice latiny, Praha 1957, str. 246n., 256n.

H. Padesátiprocentní jistota — reálná možnost

H.1. VYJÁDRĚNÍ PREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

H.1.1. Forma neosobní: *fieri potest, ut erres* (může se stát, že se mylíš).

H.2. VYJÁDRĚNÍ NEPREDIKATORICKÝMI VÝRAZOVÝMI PROSTŘEDKY

H.2.1. Pomocí modálních adverbů: *fortasse, forsan, forsitan erras* (možná se mylíš), např.

Petron., Sat. 50: „...et forsitan“ inquit „quaeris, quare solus Corinthea vera possideam. (Ptáš se možná, proč já jediný mám pravé korintské zboží.)

— o — o —

V našem přehledu výrazových prostředků jistotní modality, jež jsme uspořádali podle míry jistoty, kterou tyto prostředky obsahují, jsme věnovali pozornost pouze prostředkům, u nichž se míra přesvědčení mluvčího o platnosti obsahu výpovědi pohybuje v rozmezí 100 %—50 %, tedy od vyjádření plné míry jistoty až k výrazům typu „možná, je možné, že“ (*fortasse, forsan, forsitan* atd.), vyjadřujícím „reálnou možnost“. Domníváme se, že zařazení této kategorie na středovou pozici v jistotní škále je zcela oprávněné a dá se podepřít faktem, že je to jediná skupina výrazových prostředků, která může mít kladnou i zápornou podobu, aniž dojde k zkreslení obsahu. Necítíme totiž rozdíl mezi českými větami „Možná je to správné“ a „Možná to není správné“ a můžeme zcela dobře říci vedle sebe „Je možné, že to udělal, ale je také možné, že to neudělal“. Nemohou však již bez obsahového rozporu současně platit věty „Asi se mylíš“ a „Asi se nemylíš“ a nelze zároveň říci „Je pravděpodobné, že to udělal, ale je také pravděpodobné, že to neudělal“.⁴

Zaměříme-li nyní pozornost na hodnotovou stupnici výrazových prostředků jistotní modality od 50 % k 0 %, tedy od vyjádření možnosti přes obavu a pochybnost až k jistotě nulové, zjistíme, že se zde sice v některých případech objevují nové specifické výrazové prostředky (např. *vereor ut, dubito num*), vesměs však jde buď o negované pozitivní výrazové prostředky z jistotní škály 100 %—50 %, jejichž význam je použitím negativní částice odpovídajícím způsobem posunut a míra jistoty snížena (např. *non puto, non existimo, noncredo, non affirmo, pro incerto habeo, nescio*), anebo naopak o zpozitivněné negativní výrazové prostředky (*vereor nevereor ut < = ne non >, non dubito, quin-dubitonum*).

M. Grepl⁵ upřesňuje nejnověji svou představu hodnotové stupnice výrazových prostředků jistotní modality těmito slovy: „Středové, centrální postavení zaujímá v celém systému hodnota „možnosti“, která je umístěna na vertikální ose, kolem níž jsou směrem nahoru od padesátiprocentní možnosti — symetricky napravo a nalevo — umístěny další hodnoty, na jedné straně ve směru k hodnotě plné jistoty („vím“), na druhé straně k hodnotě plné nejistoty („nevím“).“ Z toho vyplývá, že hodnotová stupnice 50 %—0 % by byla v podstatě zrcadlovým obrazem hodnot 100 %—50 %. Na poměry v latině

⁴ Takto M. Grepl, Některé problémy jistotní modality, Slovo a slovesnost 40 (1979), str. 102—104.

⁵ M. Grepl, Některé problémy jistotní modality, Slovo a slovesnost 40 (1979), str. 102.

by bylo možno tento Greplův model jistotně modálních hodnot aplikovat v podobě grafu uvedeného na str. 258. (kvůli přehlednosti jsou do něho zařazeny pouze predikatorické výrazové prostředky).

Na rozdíl od predikatorických se nepredikatorické výrazové prostředky omezují jen na „levou“ polovinu jistotní škály. Vsuvka typu *ut credo*, nemá pochopitelně na „pravé“ straně žádné *ut non credo* stejně jako *certe veniet* nemá proti sobě *non certe veniet* (má jen opozitum *certe non veniet*, které však vyjadřuje vysoký stupeň přesvědčení o tom, že někdo nepřijde, a patří tudíž opět na levou polovinu grafu).

Zdálo by se, že by bylo možno na pravou polovinu škály zařadit alespoň adverbia *viz*, *aegre* („sotva, stěží“). Je však příznačné, že se tyto výrazy na rozdíl od modálních adverbíí obsahujících vyšší míru jistoty vyskytují pouze ve spojení se slovním nebo větným kladem, kdežto jejich spojení se záporem je z hlediska konstatace nereálné. Obě tato modální adverbia plní totiž prakticky funkci zeslabeného záporu. Můžeme dobře říci „Stěží jsem se zdržel námitek“, ale nelze už říci „Stěží jsem se nezdržel námitek“, stejně jako je logicky správné spojení *Aegre veniet* (Stěží, sotva přijde), ale naopak věta *Aegre non veniet* (Stěží, sotva nepřijde) nedává smysl.

Z hlediska logického utřídění i z hlediska jazykového srovnávání by jistě bylo cenné zachytit celou škálu hodnot od 100 % k 0 %. Jestliže se nám však rejstřík modálních výrazových prostředků, které zaujímají postavení na škále od 50 % do 0 %, v podstatě redukuje pouze na výrazy s „opačným znaménkem“ predikátoru (*scio: nescio, credo: non credo* nebo naopak *non dubito, quin: dubito, num*),⁶ potom se domníváme, že grafické znázornění hodnotové stupnice 50 %—0 % s odpovídajícími predikatorickými výrazovými prostředky, jak jsme je uvedli na str. 258, je pro účely této práce zcela dostačující.

Závěry, ke kterým jsme došli na základě dílčího zkoumání poměrně omezeného množství latinských textů, jistě nelze pokládat za definitivní. Mohou však sloužit jako impuls pro řešení mnoha dalších otázek, které se v oblasti jistotní modaloty nabízejí. Důkladný rozbor této problematiky by však vyžadoval nejen hlubší a přesnější znalosti latinského jazykového systému, ale i mnohem větší rozsah excerpovaného materiálu, který by poskytoval dostatečnou oporu teoretickým předpokladům. Zdá se, že už starší gramatikové disponovali na tomto poli celou řadou zajímavých poznatků, nedokázali je však náležitě utřídít a začlenit v ucelený jazykový systém. Teprve moderní lingvistické metody vypracované v některých jiných jazycích, především v češtině, dávají dostatečnou záruku úspěšného řešení celé řady otázek v oblasti jistotní modaloty, a to nejen na úseku obecném a srovnávacím, ale i v rámci latiny a antických jazyků vůbec.

DIE AUSDRUCKSMITTEL EINZELNER GEWISSHEITSGRADE IM LATEINISCHEN

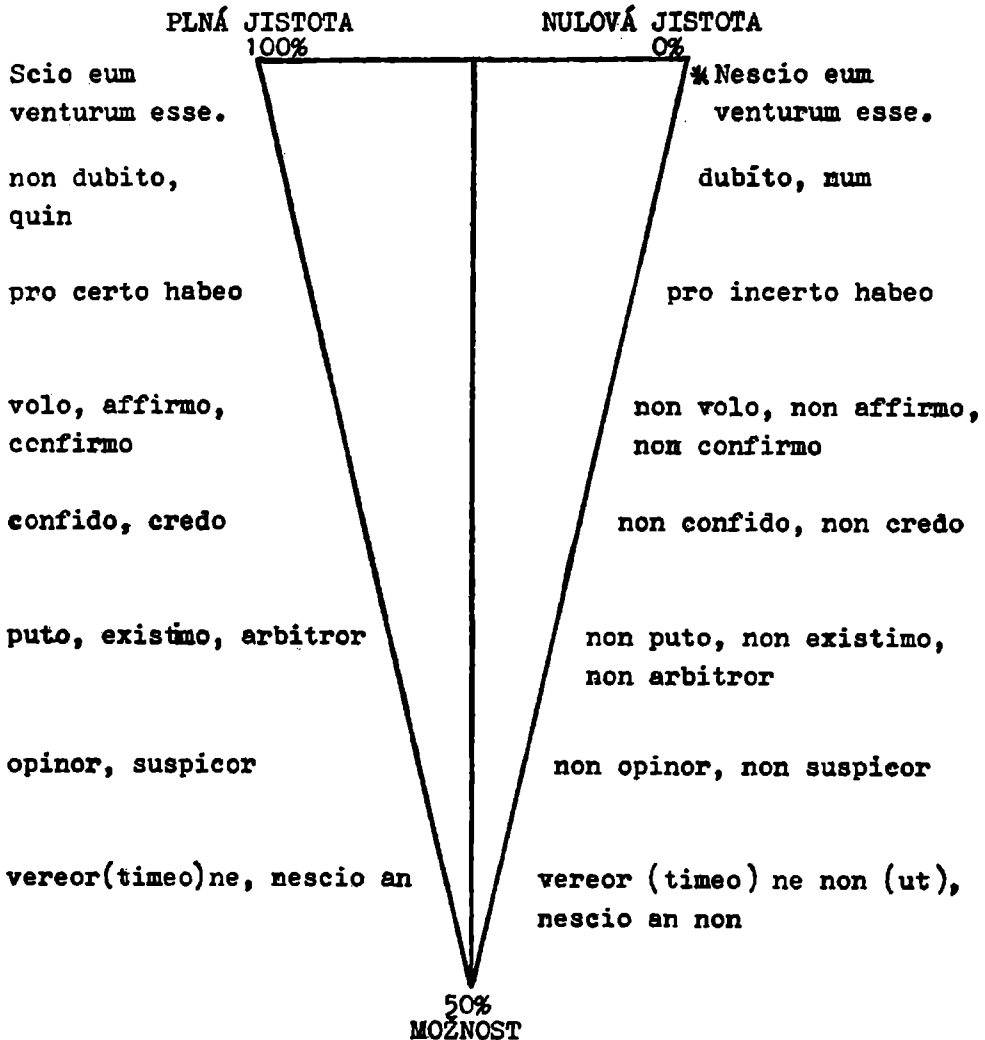
Wir versuchen in unserem Beitrag auf Grund ausgewählter Partien aus den klassischen Werken einiger römischen Autoren und mit Hilfe von lateinischen Wörterbüchern den in einzelnen Ausdrucksmitteln der Gewissheitsmodalität enthaltenen Gewissheitsgrad zu analysieren und diese Ausdrucksmittel in die Zahlenachse von 100 % bis 0 % einzureihen.

⁶ U *vereor ne: vereor ut* (= *ne non*) je naopak negovaná vedlejší věta; původně ovšem šlo o dvě nezávislé věty: *vereor* (mám strach), *ne veniat* (jen ať nepřijde) = bojím se, že přijde.

Wir halten die elementare Einteilung in explizite und implizite Ausdrucksmittel ein. Im Rahmen der expliziten Ausdrucksweise unterscheiden wir dann die persönliche (z. B. *scio, puto*) und unpersönliche Form (z. B. *certum est, opinio est*), im Rahmen der impliziten Ausdrucksweise scheint ein gewisser Unterschied zwischen den Modaladverbien (z. B. *certo, fortasse*) und dem Begrenzungscharakter der verbalen und nominalen Parenthesen (z. B. *ut scio, ut opinor*) festzustehen.

Alle Ausdrucksmittel teilen wir nach ihrem Gewissheitsgrad in die Gruppen A—H und diese Abstufung präzisieren wir vor allem bei den Ausdrucksmitteln im Abstand vom „hundertprozentigen“ *scio, certum est* bis zu „fünfzigprozentigen“ Ausdrücken der realen Möglichkeit wie z. B. *fortasse, forsitan, fieri potest, ut*.

Die Skala der expliziten Ausdrucksmittel von 50 %—0 %, die eigentlich als Spiegelbild der Ausdrucksmittel mit höheren Gewissheitsgraden fungiert, stellen wir dann im Diagramm dar.

Fortasse veniet. = Fortasse non veniet.